

ЛІБЕРАЛЬНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВИ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

ВАСИЛЬ МОЙСІЄНКО, кандидат історичних наук, професор, перший проректор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси Україна)

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-552-8-24>

Вступ. Серед сучасних державних моделей важливе місце займає «держава загального добробуту» (welfare state), яка була однією з базових соціально-економічних моделей ХХ ст. [1]. У минулому столітті ця модель отримала глобальне поширення та зазнала суттєвих змін і трансформацій. Наразі опубліковано велику кількість досліджень, які вказують про спробу відходу або навіть про «демонтаж» держави загального добробуту та про потребу перегляду та зміни її соціально-економічної основи. Інші вчені, навпаки, акцентують увагу на необхідності збереження «держави загального добробуту», адже лише за такої моделі соціально-економічної політики можливо забезпечити належні гарантії соціального захисту громадян.

У розробку та реалізацію концепції держави добробуту зробили свій внесок представники всіх основних ідеологічних течій Заходу: лібералізму, соціал-демократії та консерватизму. У зв'язку з цим не можна не згадати про ряд таких видатних консервативних діячів Західної Європи, як О. Бісмарк у Німеччині, Б. Дізраелі в Англії та інші, які зробили значний внесок у розбудову «держави добробуту». Однак у Західній Європі найбільший внесок у його формування зробили представники

соціал-демократичного напрямку. Так, відомий німецький соціолог і політолог Р. Дарендорф влучно називав ХХ ст. віком соціал-демократії. У США цю роль в значній мірі виконала демократична партія, яка асоціюється з іменами таких політичних і державних діячів, як В. Вільсон, Ф. Рузвельт, Дж. Кеннеді, Л. Джонсон та інші.

Проте, з плином часу ця модель втрачає популярність. Серед **причин**, що призвели до «втрати популярності», дослідники вказують такі як: глобалізація, демографічні зміни, які пов'язані зі старінням населення, соціальні трансформації, що характеризується переходом від солідарності до індивідуалізму, економічний тягар забезпечення соціальних гарантій, моральний ризик (прояви утриманства) та інституційні зміни у суспільстві. Тому «криза» держави загального добробуту в 1980–2000 рр. зумовила необхідність перегляду головних постулатів моделі та її критичного переосмислення.

Проте, говорити про остаточний занепад та відхід від концепції «держави загального добробуту» є передчасним та хибним. Нині процес трансформації моделі став результатом багатьох чинників: з одного боку, це краще розуміння економічної теорії та природи «провалів ринку та держави»; з іншого — це намагання зробити інструменти цієї моделі більш ефективними.

Досвід різних країн світу показує, що сама класична модель «держави загального добробуту» в процесі трансформації також інкорпоровала у себе елементи інших моделей: неоліберальної та наздоганяючої моделі [2, с. 119]. Є багато інституцій, законів і програм розвитку, які формують державу загального добробуту, та багато з них перетинаються з іншими інструментами, що застосовуються в інших моделях.

Не в останню чергу на процес зміни моделі впливають сучасне розуміння поняття «добробут» та нові виклики,

які постали перед державою у забезпеченні соціального захисту та благополуччя населення. Наприклад, жодна з інших поширених сучасних соціально-економічних моделей не приділяє стільки уваги екологічним проблемам, як модель «держави загального добробуту».

Метою наукової розвідки є аналіз та узагальнення загальнотеоретичних підходів до визначення сутності ліберальної моделі соціальної держави, оцінювання інституціональних спроможностей запровадження в Україні ліберальної моделі держави добробуту та визначення економічних передумов її формування.

Результати дослідження та їх обговорення. Практична реалізація ідеї держави загального добробуту (welfare state) починається у середині ХХ ст. Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. розвинені країни поступово відмовляються від бісмарківської моделі соціальної держави, побудованої на принципах комутативної справедливості та переходять до принципу розподільчої справедливості, спрямованої на забезпечення економічної рівності. Але вже із середини 70-х роках ідея держави загального добробуту активно критикується через фінансові труднощі в процесі її реалізації.

У 80–90-х роках ХХ ст. відбуваються деструкція та криза держави добробуту: посилюються суперечності між зростаючими соціальними виплатами та необхідністю зниження податкового навантаження; ліквідується система соціальної опіки у формі політики повної зайнятості внаслідок прискореної модернізації виробництва у 80–90 рр. Із середини 90-х років ХХ ст. започатковується ліберальна модель соціальної держави — відмова від патерналістської ролі, орієнтація на подолання соціального утримання, створення умов для діяльності і розвитку громадян та їх об'єднань. Водночас соціальна держава, побудована на принципах субсидіарності, залишила за собою право

втручатися тоді, коли люди не можуть подбати про себе власними зусиллями.

Слід зазначити, що в економічній літературі не існує загальновизнаного тлумачення змісту поняття «ліберальна держава добробуту». Так, за Г. Еспін-Андерсеном, ліберальну (мінімалістську) державу добробуту відрізняє низький рівень декомодифікації; розбіжності у добробуті зумовлюються ринком [3]. У С. Лейбфріда аналогом ліберальної моделі виступає англосаксонська модель, у якій держава стає компенсаторним засобом у крайніх випадках та засобом примушування до праці у ринкових умовах [4, с. 143, 145]. Ф. Кастлс та Д. Мітчелл вважають базовою ознакою ліберальної держави добробуту низькі соціальні видатки, неприйнятність застосування інструментів вирівнювання у соціальній політиці [4, с. 143, 145].

Констатуємо також, що серед дослідників держави добробуту немає одностайної думки й щодо віднесення тих чи інших країн до ліберальної моделі. Переважна більшість схильна вважати США, Велику Британію, Ірландію ліберальними державами добробуту [4, с. 149–150]. Проте відносно того, чи визнавати такі держави, як Японія, Швейцарія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, ліберальними соціальними державами, існують значні розбіжності, причини яких пов'язані з обранням різних критеріїв для класифікації існуючих держав добробуту. Однак в основному базові критерії віднесення до ліберальної моделі залишаються схожими.

Серед них найчастіше виділяють такі:

1) основним принципом побудови є індивідуалізм та особиста відповідальність, що суттєво відрізняє ліберальну державу добробуту від консервативної та соціал-демократичної моделей;

2) розвинені приватні соціальні послуги. Державні програми охоплюють незначну частину населення. Рівень соціальної допомоги мінімальний, надається на нетривалий час; регулятором соціальних прав є розвинений ринок (соціальні ризики компенсуються повною мірою для груп, які беруть участь у виробництві, інші стають залежними від соціальної допомоги);

3) основним джерелом фінансування є приватні заощадження та приватне соціальне страхування.

З огляду на це можна констатувати, що ефективна реалізація економічної моделі ліберальної держави добробуту можлива лише за наявності певних інституціональних передумов, до яких можна віднести такі.

1. Чітке впорядкування прав власності на всі види економічних ресурсів, що використовуються у суспільному виробництві. Спираючись на принципи особистої відповідальності, ліберальна модель соціальної держави орієнтується переважно на використання особистих доходів та заощаджень громадян як джерела фінансування соціального захисту. Особисті доходи формуються переважно шляхом реалізації прав власності на засоби виробництва. Роль держави у вторинному розподілі при утворенні потоку доходів незначна: соціальна підтримка надається лише найбільш уразливим прошаркам населення на короткий строк. Розподіл матеріальних благ близький до первинного, тобто такого, який забезпечує ринок. Тому фінансово-економічною передумовою існування ліберальної держави є наявність у індивідів достатнього рівня доходів та забезпечення можливостей їх сталого зростання. Це у свою чергу потребує не просто захисту права власності на економічні ресурси, а й створення умов для повноцінної реалізації усіх його складових.

В Україні склалася надзвичайно парадоксальна ситуація. З одного боку, відбувся процес становлення приватної

власності, причому не тільки завдяки приватизації, а й за рахунок нагромадження власності, яка з'явилася трудовим шляхом переважно у секторі малого та середнього бізнесу.

2. Розбудова розвинутого конкурентного середовища. Високий рівень особистої відповідальності за власне соціальне забезпечення та страхування в умовах ліберальної держави добробуту висуває ринок на роль регулятора соціальних прав. Рівність і забезпеченість соціально-економічних прав, можливості нагромаджувати власність трудовим шляхом забезпечуються насамперед дією ринкового механізму. Тому будь-які викривлення ринкового механізму, стороннє втручання у процеси розподілу та перерозподілу створеного продукту, посилення асиметрії в умовах господарювання фактично унеможливають розбудову повноцінної ліберальної держави добробуту.

На нашу думку, багато у чому саме відсутність розвинутого конкурентного середовища, слабкість обмежень на подальшу концентрацію виробництва і капіталу гальмують розвиток інститутів соціальної держави в Україні. Досить поширеною є ситуація, у якій рішення про розподіл ресурсів, у тому числі суспільних, ухвалюються не на основі ринкових закономірностей, а на користь окремих олігархічних бізнес-груп, що мають вплив на органи державної влади.

3. Наявність розгалуженої мережі приватних інститутів соціального захисту. Незважаючи на те що в Україні вже понад 30 років відбувається перехід до ринкової системи господарювання, у масовій свідомості глибоко укорінені патерналістські настрої, прагнення перекласти на державу відповідальність за власний добробут. Значна частина населення все ще розраховує на підтримку держави за будь-яких умов. Водночас, масштабний тіньовий

сектор сформував певний прошарок економічно активного населення, який лише у тіньовому секторі може отримати гідне визнання своєї праці та гідну заробітну плату. Саме ця частина населення зазвичай легше сприймає лібералізацію економічних відносин, схвально ставиться до скорочення державної присутності в економіці. Разом з тим становлення приватних інститутів соціального захисту в Україні ускладнюється такими чинниками:

- **порушення балансу економічної влади між найманою працею і капіталом**, який став наслідком активної приватизації колишньої суспільної власності та масового відчуження від неї основної частки населення;
- **низький рівень доходів працюючих**, який став наслідком неможливості реалізувати права власності на робочу силу;
- **значні вади у вторинному розподілі доходів, які укорінюють соціальне споживацтво**. У бюджетах домогосподарств переважним джерелом доходів є не доходи від зайнятості та власності, а різноманітні трансферти – пенсії, стипендії, соціальна допомога;
- **відсутність більш-менш відчутних результатів реформування економіки** (погіршення структурних пропорцій суспільного виробництва, посилення залежності від зовнішніх ринків), що формує негативні економічні очікування;
- **невпевненість у майбутньому, яка, з одного боку, є наслідком макроекономічної нестабільності, а з другого – результатом швидких змін у законодавстві**. Цікаво також відмітити, що відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [5] прогнози економічного і соціального розвитку мають розроблятися на середньостроковий і короткостроковий періоди, тобто

офіційно на довгостроковий період державні органи відповідні прогнози розробляти не зобов'язані;

- **нерозвиненість фондового ринку**, яка зумовлена низькою ефективністю мобілізації внутрішніх ресурсів, недосконалістю законодавства, браком інвестицій та низькою участю населення в обігу цінних паперів. Це створює значні проблеми для економічного розвитку, обмежуючи можливості підприємств залучати капітал для інвестицій у виробництво та стримуючи загальний розвиток фінансової системи країни;

- **потреба в оновленні та вдосконаленні нормативно-правової бази**;

- **недостатність економічних знань в Україні**, що проявляється в низькому рівні економічної грамотності населення, що негативно впливає на їхню фінансову поведінку, а також на здатність адекватно сприймати та оцінювати економічні процеси в країні. Це призводить до поширення економічної нерівності, низької фінансової стійкості та складнощів у формуванні свідомого ставлення до економічних реформ, особливо в умовах війни та повоєнного відновлення.

Висновки. Незважаючи на розмаїття науково-теоретичних підходів до визначення змісту поняття «ліберальна держава добробуту», базові критерії віднесення до ліберальної моделі тієї чи іншої держави фактично є тотожними. **Серед них:** індивідуалізм та особиста відповідальність як основні принципи побудови; розвиненість приватних соціальних послуг; використання ринкового механізму як регулятора соціальних прав; фінансово-економічне забезпечення соціального захисту за рахунок приватних заощаджень та приватного страхування.

Тому ефективна реалізація економічної моделі ліберальної держави добробуту стає можливою лише

за наявності певних інституційних передумов, до яких можна віднести: чітке впорядкування прав власності на всі види економічних ресурсів, які використовуються у суспільному виробництві; розвинене конкурентне середовище; наявність розгалуженої мережі приватних інститутів соціального захисту.

Цілком слушною, в цьому контексті, є позиція Ярослава Романчука, який зазначає, що «Уряд України, безумовно, має підтримувати стратегію трьох Р (Promoting, Protecting, Partnering). Однак такий підхід не розшифровує і не деталізує зміст економічної політики влади щодо нейтралізації ризиків і загроз для добробуту Людини, яка виступає в різних економічних функціях. Тому в нашій системній пропозиції ми ставимо саме Людину в центр системи національної економічної безпеки [6].

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Подальші дослідження щодо перспектив запровадження ліберальної моделі держави добробуту в нашій країні мають бути спрямовані на пошук шляхів подолання негативної дії означених факторів, компенсації пов'язаних з ними ризиків. Поглиблений аналіз факторів, що перешкоджають запровадженню ліберальної моделі держави добробуту, зокрема вивчення економічних, політичних, соціальних та культурних чинників, які стримують перехід до ліберальної моделі добробуту. Оцінка впливу корупції, слабкості інститутів та інших викликів на можливості реалізації такої моделі.

Список використаної літератури:

1. Романченко В.Б. Порівняльний аналіз сучасних соціально-економічних моделей держави [Текст]. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 186–190.
2. Довгаль О.А., Довгаль Г.В., Сердюк Г.В. Перехід до економіки знань у межах модернізаційної парадигми для країн ядра

та напівпериферії глобальної економічної системи [Текст]. *Проблеми економіки*. 2021. № 3 (49). С. 117–123.

3. Esping-Andersen, G. The three worlds of welfare capitalism [Text]. Oxford : Polity, 1990. 257 p.

4. Arts, W., Gelissen, J. Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report [Text]. *Journal of European Social policy*. 2002. № 12. P. 137–158.

5. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 № 1602-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

6. Романчук Я. Концепція національної економічної безпеки. URL: https://d2c4wny57m91c4.cloudfront.net/National_Economic_Security_Ukraine_2024_8bf203014e.pdf